

VZESTUP A KRIZE SYMBOLICKÝCH FUNKCÍ SLOVANSKÝCH STANDARDNÍCH JAZYKŮ

Prispevek ponuja teoretični vpogled v reševanje aktualnih vprašanj sodobne jezikovne kulture (ne samo) pri Slovencih. Opisuje delovanje simbolnih funkcij kot dejavnika, ki pomembno vpliva na substancialna in funkcijska merila standardnega jezika. Analizira njihovo strukturo in vsebino, njihov vpliv na razmerje med standardnim jezikom in drugimi zvrstmi nacionalnega jezika ter drugimi jeziki. Opisuje tudi vzroke in posledice njihove izrazite aktualizacije v sodobni slovenski jezikovni situaciji in razvojno dinamiko, ki bo neizogibno pripeljala do njihove deaktualizacije.

The article offers a theoretical insight into the process of solving current issues regarding the present-day linguistic culture among Slovenes and others, describes the activities of symbolic functions as factors significantly influencing the substantial and functional criteria of the standard language, analyses their structure and content, as well as their influence on the relationship between the standard language, other varieties of the national language and other languages, as well as shedding light on the causes and consequences of their heavily pronounced topicalisation in the current Slovene linguistic situation and development dynamics, which will inevitably lead to their detopicalisation.

0 Současnou jazykovou situací u slovanských etnik lze srovnávat kromě jiných parametrů také podle toho, jakou hloubku má historická perspektiva existence jejich standardní/spisovné variety (dále SJ).¹ Na základě **sociolingvistické typologie**

¹ Komparativní, případně kontrastivní, typologické srovnání současné jazykové situace u Slovanů, které si klade za cíl popsat zejména postavení a fungování standardního/spisovného jazyka, nevyhnutelně naráží na nesoulad, ne-li přímo konflikt soustavy pojmů u různých slovanských národů, který odráží závislost na národní jazykovědné tradici a vede poté i ke zmatku terminologickému. Srovnávací a diachronní (nebo přinejmenším synchronně dynamický) přístup k analýze jazykové situace ve slovanských jazycích si může klást za cíl jisté koncepty nejen srovnat, ale navrhnout účelný kompromis. V kontextu diskusí na symposiu Obdobja 20 se vedlejším produktem následujícího příspěvku stane také argumentace rozlišení pojmu standardní a spisovný jazyk. Pojem **standardní** zdůrazňuje zcela v souladu se současnou jazykovou situací, že to není bezprostředně řečový úzus jisté části mluvčích daného jazyka (nositelů »spisovného« jazyka) v kulturní komunikaci (ve sféře »spisovné« komunikace), co určuje vývoj normy prestižního jazykového útvaru národního jazyka, nýbrž že se postupně rozhodujícím (a pro současnou situaci obligatorním) mezičlánkem mezi územ a normou stává již od prvních kodifikací mluvnických i slovníkových právě jazyková intervence jako odraz uvědomělé péče o jazyk, pro niž si společnost vytváří specifické profesionální instituce. Jazykový standard se v substanciálních i funkčních parametrech stále více opírá o teoretickou reflexi řečového úzu a stává se referenčním (určujícím) pro řečové chování v rámci celého

současných slovanských jazyků Władysława Lubaše (Lubaś 2000), která je založena na časovém příznaku získání etnikem státní nezávislosti,² se slovinština řadí k »novým« slovanským státním jazykům, které se na konci 20. století, ať již poprvé nebo opakovaně v historii, dostaly do situace státního jazyka. Konec 20. století se tak v těchto případech jeví jako svého druhu dovršení národního hnutí, tj. dosažení jeho cíle v podobě státní samostatnosti. Posun slovanských kulturních jazyků do funkce státních jazyků v 90. letech 20. století je výsledkem pokračujícího procesu diferenciaci slovanských jazyků, započatého v období národního obrození koncem 18. a v průběhu 19. století.

Tato okolnost metodologicky opravňuje srovnání jazykového vývoje všech tří skupin jazyků. Základní rozdílem v jazykové situaci první a druhé skupiny z hlediska symbolických funkcí je jejich deaktualizace ve skupině první (např. v češtině: národní jazyk potřebnou symbolickou úlohu již sehrál, jeho symbolická hodnota je kategorií historickou) proti jejich aktualizaci ve skupině druhé (např. ve slovinštině: národní jazyk je dominantním symbolem také nově vzniklé státnosti). V druhé skupině lze z hlediska aktualizace symbolických funkcí podle mne uvažo-

komunikačního prostoru (tedy nejen pro sféru »spisovnou«). Pojem **spisovný** je postaven na faktu, že norma prestižního jazykového útvaru všech současných slovanských jazyků je založena především na písemné (literární) tradici a že to byla právě kulturní komunikace, v níž se formoval jazykový standard. V současné jazykové situaci však zdaleka ne všechny texty psané (o mluvených, byť ve sféře kulturní komunikace, ani nemluvené) lze považovat za normativní a normotvorné, podstatným parametrem jejich fungování je, nakolik dodržují existující standard. Oba pojmy ve vztahu k prestižnímu útvaru národního jazyka, užívaného v kulturní komunikaci, tedy nejsou vzájemně protikladné, nýbrž z hlediska podstaty určovaného jevu vlastně komplementární, popisují jej z hlediska synchronního/diachronního a komunikačního/referenčního. Standardizace jazyka je přirozeným důsledkem spisovnosti, spisovnost si nelze bez standardnosti v moderní době přestavit. Preferenci jednoho nebo druhého přístupu lze tedy velmi dobře vysvětlit pomocí odrazu symbolických funkcí v koncepci národní jazykovědy jako subjektivního odrazu jazykové situace. Z hlediska typu komunikace je potom výhodné v určitých kontextech užívat i termínu **kulturní** jazyk, který se vyhýbá těmto konotacím a zdůrazňuje funkční využití daného útvaru. Zkratku SJ, která je v textu používána, dešifruji jako standardní jazyk.

² Ruština a polština jsou v přehledu doplněny do první skupiny na základě příznaku starobylosti státní existence. Podle uvedeného kritéria vznikají tři skupiny jazyků z hlediska období, zda a kdy dosáhly státní samostatnosti:

<i>přelom 19.–20. století (+ starší státní jazyky)</i>	<i>přelom 20.–21. století (nové státní jazyky)</i>	<i>státní nesamostatnost (kulturní jazyky)</i>
čeština	slovenština	
srbština/srbochorvatština	slovinština chorvatština bosenština	
bulharština	makedonština	pomáčtina
ruština	ukrajinština běloruština	rusinština (lemkovština)
poština		kašubština
		lučké srbštiny

Rozdělení do řádků ukazuje postup diferenciaci a vydělování jednotlivých jazyků, byť opět pouze podle hlediska státoprávního vyčleňování, neboť jazykově situace mohla být složitější. Ve výčtu jazyků ve třetím sloupci by bylo možné pokračovat např. podle Duličenka (DULIČENKO 1981).

vat o významné analogii jazykové situace se situací počátků národního obrození, s nímž lze srovnávat jejich konkrétní projevy. U první skupiny lze v mnoha ohledech hovořit o situaci ve vztahu k národnímu obrození přesně protikladné (srov. tezi o zvrtném vývoji sociolingvistických parametrů SJ, Gladkova 1999).

Cílem tohoto srovnání je **doplnit komparativní a diachronní vhled do řešení základních teoretických východisek současné jazykové kultury** (v pojetí pražského strukturalismu péče o spisovný jazyk) o hledisko symbolických funkcí. Výchozí premisou tedy je, že v historii spisovných jazyků existují období, kdy je úloha symbolických funkcí aktualizována, a období, kdy je naopak relativně neaktuální. V různých obdobích lze také sledovat různou hierarchizaci a obsah těchto funkcí. V závislosti na sociálních podmínkách a jazykové situaci vedou tyto funkce k rozličným důsledkům pro rozvoj fungování a substance SJ. Úvahy v tomto příspěvku budou směřovat k podrobnějšímu popisu toho, v čem a jak konkrétně symbolické funkce SJ vlastně ovlivňují jazykovou situaci.

Z celého komplexu problematiky, které vyplývají z fungování symbolických funkcí, se tento příspěvek omezí jen na několik tezí, které jsou aktuální, případně diskutabilní z hlediska současné jazykové situace slovinské. Reprezentantem první skupiny v komparaci bude především čeština. Třetí skupina kulturních jazyků není z hlediska takto vymezené problematiky relevantní a v tomto příspěvku bude ponechána stranou. Zvolený přístup však otevírá zajímavou možnost prognózování jejich dalšího rozvoje na základě typologického srovnání s prvními dvěma skupinami.

1 Symbolické funkce

O jiných než inherentních funkcích jazyka (tj. komunikační a posléze též teoreticky popsané estetické, v terminologii Jakobsona poetické), které budou dále nazývány symbolickými, se v odborné literatuře teoreticky uvažuje minimálně již od dob Pražského lingvistického kroužku, PLŠ (Travaux 1929, Mathesius 1932, Havránek 1932). Historická společenská úloha národního jazyka byla předmětem praktických úvah vlastně od počátku učenecké fáze národního obrození a zejména pak ve fázi druhé, tedy ve fázi národní agitace (srov. Hroch 1996). V návaznosti na P. L. Garvina (Garvin 1959), který již používá termínu symbolické funkce,³ o nich

³ Garvin hovoří o třech symbolických funkcích:

sjednocující (unifying) – identifikace individua s nadregionální, spisovně jazykovou komunitou,
diferencující (separating) – rozlišení spisovně jazykové komunity od jejích sousedů,
prestižní (prestige) – fakt existence spisovné variety.

K nim se přiřazuje ještě funkce referenční (frame of reference) – funkce standardního jazyka jako orientační hodnoty pro posouzení a zhodnocení ne/souladu řečového chování s normou. Garvin na nich zakládá tři sociolingvistické vztahy, jimiž lze také posuzovat parametry stupně rozvoje spisovných standardů v minulosti:

jazyková lojalita,
vztah k jazyku,
vědomí jazykové normy.

dále uvažoval pro českou situaci od 80. let zejména F. Daneš (zabýval se zejména referenční funkcí, srov. souborně Daneš 1999, zejm. s. 249–340, Daneš 1997 aj.), pro bulharskou např. Roger Gyllin (Gyllin 1991: 21), Hana Gladkova (Gladkova 2000, Gladkova – Likomanova 2002). Ve slovinském kontextu je pojem symbolických funkcí velmi dobře znám, zejména díky pracím Rada Lenčka (srov. souborně Lenček 1996). Celkově ale ve slavistice zůstal tento metodologicky velmi nosný koncept bez výraznějšího ohlasu.

V procesu formování národní identity (srov. Hroch 1996) hrál jazyk u všech Slovanů rozhodující úlohu (srov. tamtéž: 55–93, analýzu lingvocentrismu českého národního obrození srov. též v Macura 1995). Jazyk se stal **symbolem** národní identifikace a identity (o úloze symbolu v národním obrození srov. opět v sémiotické analýze Vladimíra Macury, Macura 1995). Byl nástrojem jak vlastní identifikace prostřednictvím jednak vnitřního sjednocování (formování, konsolidace národa), jednak diferenciací vůči jiným jazykům, tak i prostředkem budování hodnotového vztahu, výrazem vnitřní a vnější prestiže národa (norma chování, kulturní úroveň a její reprezentace). Jazyk se stává kulturní **hodnotou**, je subjektivně (a také emotivně) reflektován výrazně kladně. Je odrazem hloubky historického vědomí i zárukou perspektivního rozvoje, může se stát předmětem vztahu v podstatě rituálního, založeného na sakralizaci, absolutizaci jeho kladného hodnocení.

Fakt, že jako symbol je jazyk **souvztažný právě s národem jako novou identitou**, která se vlivem národního hnutí stává identitou dominantní, staví národní jazyk hierarchicky na vyšší úroveň vzhledem k symbolům souvztažným s menšími a jinak definovanými, případně dožívajícími společenstvími (o identifikaci s většími etnicky motivovanými celky viz dále). V procesu formování národa byl ve slovanském kontextu prvním a leckde i jediným identifikačním příznakem, udržoval si proto **dominantní postavení** i v dalším vývoji národního společenství. Volání po existenci národního jazyka bylo výrazem specifických kulturních potřeb společnosti vznikajících na určité historické úrovni rozvoje a v určité historické situaci (srov. např. Keller 1999, zejm. 21–24, 48–66). Symbolickou se stává přítomnost národního jazyka zejména tam, kde dosud absentovala, tedy v kulturní komunikaci – v celospolečensky významné komunikaci kulturní elity ve všech sférách společenského života, srov. též pozn. 5). Vzniká jazykový program národního hnutí, jehož cílem je vytvoření národního kulturního jazyka. Tak se funkce symbolu přenáší z národního jazyka na jeho prestižní útvar, SJ, který se utváří jako specifická společenská instituce, jež má uspokojovat právě nové kulturní potřeby nově se rodící společnosti.

Funkce jazyka jako národního symbolu se **aktualizuje** vždy, když se koncept národa dostává do popředí historického a společenského vývoje daného společenství, tedy v obdobích přelomových (zrození nebo obrození národa, období vnějšího nebezpečí – válka, ohrožení nebo ztráta autonomie/samostatnosti, období státoprávních změn, zejm. získání státnosti, období významných sociálně politických otřesů

či změn). Jeho úloha je zvýrazněna zejména tehdy, chybí li národu jiné významné atributy, které mohou přebírat funkci symbolu (stát, státní správa, národní kultura, počínaje literární tradicí a konče např. knihovnami, divadly, muzei apod., školství a věda atd.). Naopak, v obdobích relativní stability a úspěšného rozvoje národního společenství ztrácí symbolická hodnota jazyka svou aktuálnost a rozvoj jazykové situace a její teoretické reflexe je výrazně ve znamení komunikační funkce jazyka. K oslabení vlivu symbolických funkcí na rozvoj a fungování jazyka vede také vznik jiných národních institucí a postupný odklon společnosti od kulturních statků jako symbolu národní identity.

2 Vztah symbolických funkcí a normy standardního jazyka

Funkce národního jazyka jako symbolu, jak jsme viděli u Garvina, se rozpadá do několika konkrétních funkcí: sjednocující, diferenciací, prestižní, případně referenční. Všechny mají stránku objektivní (jsou souvztažné s funkcemi komunikačními, např. jednotnost, kultivovanost SJ) a subjektivní (jejich fungování závisí především na reflexi jazyka v kulturní elitě, případně v celé společnosti), a obracejí se jednak dovnitř národního společenství a jednak vně. V závislosti na historických podmínkách vývoje etnika jsou jejich obsah, vztahy a hierarchie proměnné, odrážejí však vždy také dobově podmíněné komunikační funkce (srov. též Gladkova 2001).

2.1 Symbolické funkce a substanciální a strukturní charakter normy standardního jazyka

Nejsou však jen výslednicí těchto faktorů, nýbrž jsou vzhledem k nim též aktivní. Vyvolávají **zvláštní požadavky na substanciální i funkční stránku SJ**. Vyžadují specifickou normu řečového chování: podoba SJ nevyplývá jen z jeho specifických komunikačních funkcí (celonárodnost, jednotnost, kultivovanost, funkční dostatečnost, postupně též funkční diferenciací aj.), nýbrž i symbolických (čistota, krása, starobylost, znovu kultivovanost a bohatost, svébytnost atd.). Do SJ mohou být integrovány jen prvky příznakové z hlediska schopnosti plnit právě tyto nekomunikační funkce nebo neutrální (většinou invariantní), které nejsou se symbolickými funkcemi v rozporu. Tato příznakovost musí být standardním výrazovým prostředkům přiznána na základě jiných než komunikačních hodnot. Jimi mohou být: forma (obecně komunikačně přijatelná, svébytná, původní, stará, čistá apod.) a/nebo původ (přijatelný z hlediska symbolických funkcí: »svůj« jazyk, tj. dialekty vlastního jazyka, případně výpůjčky z jiného slovanského jazyka (viz integrační, sjednocující funkce). Tyto parametry sama komunikace není schopna ovlivňovat, jejich volba a fungování je v rukou cílevědomého normotvorného úsilí kulturní elity. Mezi komunikační funkcí a funkcemi symbolickými je tedy vztah pouze zprostředkovaný, různá povaha komunikačních a symbolických funkcí SJ vede k různosti **motivace/principu výběru** vyjadřovacích prostředků. Zajišťování symbolických funkcí je výhradně otázkou jazykové intervence.

Rozdílná podstata principů výběru má ještě další důsledky, především pro **strukturní charakteristiku normy SJ**. Komunikační funkce zakládá potřebu kreativního, produktivního, otevřeného principu budování normy, která musí být schopna obsluhovat plynule se měnící komunikační požadavky. Rozhodující úlohu v tomto procesu hraje úzus. Dochází li v jejich vývoji ke kvantitativnímu a kvalitativnímu skoku (např. při získání státnosti), obvykle vznikají s jejich zajištěním problémy a otevírá se prostor pro jazykovou intervenci. Symbolické funkce naproti tomu vedou k omezujícímu, subjektivně selektivnímu a zejména v určitých fázích vývoje (v obdobích, kdy symbolické funkce nabývají na aktuálnosti) reproduktivnímu a neproduktivnímu, uzavřenému principu budování normy. Kriteříem »správnosti« není sama komunikační výhodnost/úspěšnost, ale subjektivní posouzení vhodnosti daného prostředku z hlediska symbolických funkcí. Vzhledem k závislosti na subjektivním faktoru se symbolické funkce mohou objevovat a měnit nárazově, což dále zvyšuje tlak na intervenční povahu jejich zajišťování.

Oba principy formování normy se mohou nacházet v rovnováze, takový stav je optimální, nebo naopak, jeden či druhý může dominovat: komunikační funkce mohou ustupovat symbolickým, což vede k preskriptivistickému až puristickému přístupu k SJ, nebo naopak, komunikace je chápána jako jediný relevantní korektiv řečového chování. Druhý případ vede teoretickou reflexi jazykové situace k deskriptivistickému až pasivnímu přístupu k normě SJ, v níž se rozhodující normotvorná úloha přisuzuje úzu (teoreticky o poměru pojmů systém – úzus /norma – kodifikace viz Barnet 1976). V závislosti na tom se mění akcenty jazykové kultury (srov. z poslední doby české teoretické příspěvky Sgall – Hronek 1992, Jančáková 1993, Starý 1995, Šrámek 1996, Daneš 1998 a diskuse konce 90. let, např. Uličný 1998, Sgall 1999, Bartošek 1999, Hajičová 1999 aj.). Takovéto změny přístupu k SJ a ke kodifikační praxi jsou podmíněné celkovou situací národního komunikačního společenství, jsou tedy v určitých fázích legitimní, dokonce zákonité. Je tedy žádoucí obrátit pozornost k důkladné analýze toho, kdy a za jakých podmínek je dominance jednoho či druhého přístupu ve vývoji jazyka pozitivní, včas zachytit či dokonce předjímat společenskou a komunikační neúnosnost nerovnovážného postavení, než odmítat či kritizovat jeden či druhý přístup bez ohledu na společenské parametry konkrétní situace.

2.2 Symbolické funkce a formalizace normy standardního jazyka

Nesoulad, nebo dokonce neslučitelnost obou principů vede k problémům v komunikaci a potřebě dalších, důraznějších a obvykle stejně subjektivních zásahů. Vzniká zvýšená potřeba **kodifikace**, tj. objektivizace již apriorně provedeného výběru, v lepším případě principů výběru. Norma se posunuje (v Barnetově pojetí) blíže ke kodifikaci a vzdaluje se úzu, úzus se v důsledku působení takové normy vzdaluje od systému, což v důsledcích může vést k obtížím v komunikační funkci SJ. Kodifikační normy však se prohlubuje také její formalizace, která může vést až k **ritualizaci** komunikace v kulturní sféře (používání etnického SJ nebo, v kontextu

»nových« státních jazyků, svébytnost terminologie v nových sférách užití národního SJ není otázkou komunikačních potřeb, ale rituálního vyjádření symbolických funkcí). Spisovně se mluví/píše již ne výhradně proto, že to je komunikačně výhodné, nýbrž proto, že to je v dané situaci obvyklé, normální, standardní.

Působení symbolických funkcí nevyhnutelně vede k **formalizaci normy SJ**. Symbolické funkce SJ zužují zdroje výběru vyjadřovacích prostředků a vedou k subjektivní selektivnosti normy, která musí být podpořena kodifikací: kodifikace si vybírá, kodifikace připouští, limituje substanciální parametry výběru v souladu se symbolickými funkcemi. Teprve úzus prokáže, zdali výběr byl úspěšný také komunikačně. Komunikační funkce, je tedy konec konců stále klíčovým kritériem životaschopnosti daného prostředku, ale v kodifikační praxi se může jevit, zvláště v obdobích aktualizace symbolických funkcí, jako sekundární. Je tomu tak v případech, kdy standardní úzus buď neexistuje vůbec (počátky národního obrození), nebo je velmi omezen (např. na úzkou kulturní elitu, u níž lze předpokládat vysoký stupeň »uvědomělosti« v ochotě podřídit kulturní komunikaci požadavkům symbolických funkcí jazyka). Jinou příčinou převahy symbolických funkcí nad komunikačními při stanovení principu selekce může být kvalitativní skok ve sféře užití SJ, např. při vzniku samostatné státnosti (potřeba vlastní legislativy, správy, obrany, zahraniční reprezentace), kdy národní jazyk musí v podstatě okamžitě začít plnit funkce, na něž dosud nebyl připraven. Skokové kvantitativní a kvalitativní rozšíření jazyka do nových sfér užití vede k potřebě zvýšeného podílu jazykové intervence a tedy k apriornímu, subjektivnímu stanovení požadavků, které nové prostředky musí plnit. V principech výběru příznakových standardních prostředků se odráží také různá hierarchizace jednotlivých symbolických funkcí, případně různý obsah, který je pro jednotlivé symbolické vlastnosti SJ právě aktuální. Vzhledem ke specifikům vývoje slovanských SJ je tento intervenční přístup hluboce zakořeněnou konstantou jazykové kultury (srov. Starý 1995).

Zakotvení intervenčního principu jazykové kultury, vybudování teoretické báze kodifikace a vědecky odůvodněné principy selekce výrazových prostředků SJ, založené na poznání komunikačních zákonitostí fungování jazyka (v zásadě funkční přístup PLŠ, pro slovinský kontext srov. např. práce Ady Vidovič Muhy, z poslední doby Vidovič Muha 1995, 1998) vedlo k postupnému rozvolňování konotace principů selekce se symbolickými funkcemi. Svou úlohu sehrála též **institucionalizace** jazykové kultury. Autoritou v normotvorném procesu přestává být »rozhodující okruh nositelů SJ« (tj. kulturní elita), pravomoc a odpovědnost přechází na kodifikátory (obrazně řečeno princip »dobrého autora« byl nahrazen principem »dobrého vědce«, srov. Starý 1995). Promítání jak dynamiky úzu, tak symbolických funkcí do normy se děje zprostředkovaně přes subjektivní reflexi jazykovědy. Změny v komunikačních a kulturních potřebách nejprve prochází vědeckou reflexí (posuny v úzu jsou registrovány, popsány, zhodnoceny) a teprve potom jsou normalizovány intervenčním posunem kodifikace. Tyto procesy ve spojení s proměnností a případně též deaktualizací symbolických funkcí vedly

k oslabení bezprostřední souvislosti SJ s územ a symbolickými funkcemi, případně také mohou podléhat dosti subjektivně stanovovaným požadavkům, pokud jsou symbolické funkce SJ aktualizovány. Jeho norma se postupně může vzdalovat nejen od měnících se komunikačních funkcí (pokud není kodifikace dostatečně produktivní a pružná), ale i od symbolických funkcí. Kodifikace začíná působit jako více či méně **autonomně konstruovaný standard**, začíná působit jako tradičně ustálený a definovaný, standardní, způsob chování v určité definované, standardní situaci (srov. o pojmu spisovný a standardní v poznámce 1). Užívání SJ je třeba se naučit a standardnímu chování se podřídít. Pokud v jistých momentech standard neexistuje, je uživatel postaven do neřešitelné situace, protože si zvykl, že problémy řeší/musí řešit někdo jiný, kompetentní profesionál.

Slabiny toho stavu se projevují opět zejména v »krizových« situacích prudké změny sociálních podmínek fungování SJ, kdy se vynucená pasivita úzu vzhledem k normě projevuje jako ztráta schopnosti »správného« produktivního zacházení s normou. Popsané odtrhávání symbolických funkcí od vývoje normy a jejich deaktualizace má potom vliv i na zpětnou reflexi kodifikace, tedy na vytváření postojů mluvčích k SJ (Daneš 1999–2000: 278), tedy na schopnost a ochotu mluvčích se kodifikací řídit. Deaktualizace symbolických funkcí takovou ochotu snižuje, zejména pokud je dodržování normy SJ spjato s výrazným úsilím, vyvolaným rozporem mezi ní a běžným územ v kulturní komunikaci (viz pozn. 5 a část 4.1 a 5). Tento proces je prohlubován i faktem, že kulturní elita, která v období obrození byla totožná s elitou společenskou a zaujímalá tak postavení velmi prestižní, toto své postavení ztrácí a její schopnost být vzorem (kromě všeho jiného i v řečovém chování) pro ostatní část společnosti výrazně klesá.

3 Sjdnocující funkce standardního jazyka

První dvě Garvinovy funkce, **sjdnocující a diferenciatní**, lze chápat jako dvě strany téže funkce, kterou bychom mohli nazvat **identifikační**. V prvním případě jde o identifikaci směrem dovnitř nového společenství, uvědomění identifikace s určitou novou komunitou, která přesahuje rámec primárního společenství. Jde o národní sebeurčení a identifikaci s národním jazykem. V nářečně silně diferencovaných jazycích, jako je např. slovinština, je to funkce dodnes nezastupitelná též komunikačně, narozdíl např. od češtiny, v níž funkci celonárodního komunikačního prostředku začíná stále významněji plnit obecná čeština (útvary s výraznou expanzivní tendencí na stále širší území, do stále širšího okruhu komunikativních situací, s tendencí ke stylové neutralizaci). V druhém případě jde o vymezení nového celoetnického (národního) jazyka vůči doposud většinovému, resp. vládnoucímu jazyku, v širší perspektivě pak k dalším národům a jazykům. Identifikační funkce se dostávají do středu soustředěného společenského zájmu v období, kdy se SJ stává symbolem nově utvářeného národa či národního státu, je tedy v současné

situaci slovinské značně dominantní. V souvislosti s vlivem sjednocující funkce je třeba zdůraznit dva momenty.

3.1 Sjednocující funkce a vztah standardního jazyka a jiných útvarů národního jazyka

Především je možné na základě symbolických funkcí jazyka zkoumat historické stereotypy, které se ustálily ve vztahu k **dvojakému hodnocení dialektů**. Jde o odraz dvou fakticky protikladných tendencí. Nejen ve slovinském kontextu vychází tradiční vztah k dialektům na jedné straně z premisy, že dialekty byly (a jsou) největším jazykovým bohatstvím národa, jsou zdrojem SJ. Dialekty se staly symbolem historického přežití národa a paralelně s přenosem dalších atributů národa z minulosti do současnosti a budoucnosti (srov. české obrozenecké »byli jsme a budem«) tedy i zárukou přežití. Subjektivnost reflektování dialektů lze ukázat např. na procesu výběru nářečního základu SJ: okamžitě vyvstávají spory, který z dialektů je nejvhodnější (»nejčistší«, nejstarší doložený, teritoriálně centrální, dialekt kulturního centra atd., přičemž na přisouzení těchto atributů mohou vznikat i zcela protikladné názory). Ještě v současné teoretické reflexi jazykové situace se jim nezdíká přisuzuje vysoce prestižní postavení, což vede ke snaze prokazovat dialekty jako substanciálně svébytné útvary národního jazyka, stejně životaschopné, různorodé a bohaté jako v minulosti. Tomu jsou podřízeny i výzkumné metody, cílené více na kontrastivní výzkum a pomíjející funkční sociolingvistickou rovinu.

Na druhou stranu však od dob národního obrození objektivně sílí potřeba sjednotit slovinský národ okolo SJ, což v důsledku vede k jejich nevyhnutelnému funkčnímu omezení (jednak ve prospěch rozšiřování sféry SJ a jednak ve prospěch nadnářečních útvarů typu městské, popř. regionální mluvy). Z tohoto hlediska se dostávají dialekty (v souvislosti také se změnami v podmínkách, možnostech a potřebách současné komunikace) do pozice sociálně i teritoriálně příznakových útvarů, které jsou ve jménu komunikační úspěšnosti nahrazovány prestižnějšími útvary. Tento rozpor reflektují též aktuální metodologické diskuse ve slovinské jazykovědě.

Naproti tomu v současné češtině mají dialekty z obou hledisek hodnocení shodné: jsou charakterizovány jako komunikačně omezené, sociálně i teritoriálně příznakové, v části komunikace neprestižní útvary a terénní výzkumy potvrzují jejich výraznou integraci směrem k nadnářečním útvarům v rámci regionálních center (na Moravě), v situaci Čech potom jejich stírání ve prospěch obecné češtiny.

Lze provést jistou historickou paralelu. Také v období národního obrození oscilloval vztah k dialektům mezi dvěma póly: na jedné straně dialekty vyvolávaly jako zdroj folklórního bohatství euforii, která vedla k obrovské vlně zájmu, sbírání, vydávání, parafrázování, ba i falzifikace lidového slovesného umění, na druhé straně však byl, zejména ve vztahu ke kulturní komunikaci, »lidový« jazyk považován za jazyk poškozený, pokažený, nízký, hrubý. Objektivizace teoretického

zájmu o dialekty vyplývala z potřeb strukturního popisu jazyka, případně, u nářečně silně rozrůzněných jazyků, také k určení »nářečního základu« či principu selekce prostředků SJ.

Oba přístupy mají své historické opodstatnění a oba ve své době sehrály úlohu pozitivního symbolu, který stavěl jednou na hierarchicky výše postavených dialektech (nová národní identita vyrůstala z identity lokální, zemské, regionální atd.), podruhé na hierarchicky výše postaveném SJ (nové identitě musí odpovídat nová jazyková kvalita). Není ovšem náhodou, že stále častěji dochází k potvrzení faktu, že SJ mají koneckonců polydialektní základ, přesně tak, jak to odpovídá (i v souladu s teorií PLŠ) jejich celonárodní funkci. Současné hodnocení dialektů tedy musí vycházet z objektivní dynamiky jazykové situace, která odsunuje ve smyslu funkčním dialekty na periferii jazykové situace, zatímco jejich teoretická reflexe by měla směřovat výrazněji k objektivnímu určení parametrů SJ. Nevyhnutelné oslabování jiných typů identit ve prospěch identity národní, která je nově podpořena též dominantní identitou státní, se bude projevovat též v dalším omezení prestiže a funkčního využití dialektů.

3.2 Sjednocující funkce a vztah standardního jazyka k jiným jazykům

Druhá teze o vlivu sjednocující funkce na dynamiku jazykové situace vychází z konstatování, že sjednocující funkce se aktualizuje v okamžiku pocitu **vnějšího ohrožení**.⁴ Podívejme se nejprve trochu výrazněji do historie Slovanů. Reakcí na pocit vnějšího ohrožení v období národního obrození byla integrační tendence, založená na přesvědčení, že tomuto ohrožení je nutné čelit společnými silami. Myšlenka jednoty výrazně posilovala sebevědomí jednotlivých obrozujících se etnik a projevovala se různými způsoby, které integrovaly Slovanů na různém principu a v různém etnickém a teritoriálním rozsahu (srov. např. cílevědomé budování cyrilometodějské tradice).

Sjednocující funkce byla dominantní na počátku národního obrození: vrchol jejího vlivu v kulturní oblasti lze vidět v tezích o možnosti utvoření (všimněme si tohoto termínu) **společného všeslovanského jazyka** z období romantického obrozenectví. Pokusy o uvedení takového projektu do života musely nevyhnutelně zkrachovat, vzhledem nejen k nepřekonatelným komunikačním bariérám, ale především proto, že tato idea byla nosná a společensky důležitá jen do doby, kdy se zjistilo, že jednotlivým slovanským etnikům nehrozí bezprostřední zánik ani v případě, že se nesjednotí do jednoho velkého etnika, tak, jak tomu bylo u Němců. Symboličnost takového sjednocení ztratila na přitažlivosti v okamžiku, kdy se jednotlivá národní hnutí ukázala dostatečně životaschopná k tomu, aby dokázala

⁴ Tato myšlenka se objevila také nejednou ve vystoupení slovinských účastníků i během zasedání symposia Obdobja 20, např. ve vztahu k integraci Slovinska do EU. Projevila se zajímavě i v používané terminologii, např. ve stanoviscích, že je potřeba soustředit se v jazykové kultuře »ne na obranu, ale na útok«. Zdá se tedy, že vzhledem k podobným reflexím, je tento moment pro slovinskou jazykovou situaci a její teoretickou reflexi překvapivě aktuální. Tyto okolnosti mě vedly ke zvýraznění této pasáže.

konkurovat cizímu jazykovému vlivu. Idea všeslovanského spisovného jazyka narazila také na národní kulturní tradice, které byly integrální součástí budování nové identity a které nedokázala potlačit ani ve jménu vidiny společné slovanské budoucnosti (otázku politického panslavismu ponechávám stranou, srov. Černý 1995). Odstředivost starobyklých či silných kulturních tradic, jako byla polská, ruská se svými panslavistickými choutkami, ale i česká, byla příliš silná. Zástupným symbolem se potom mělo stát pouhé **slovanské písmo**, tedy **cyrilice**, jako projev slovanské kulturní starobylosti, svébytnosti, kontinuity vlastní kulturní tradice. Symbolická funkce cyrilice je dosud živá u pravoslavných Slovanů, i když je zřejmě na ústupu (konkurence latinky v Srbsku, pokusy o přechod k latině v Bělorusku, kontroverzní názory na pravopis a písmo v Bulharsku), mimo jiné též vlivem rozvoje moderních elektronických komunikačních medií.

V dalším rozvoji je patrná sjednocující funkce ve stále menším teritoriálním záběru i etnickém rozsahu. Zřejmě realističtější byla **idea ilyrská**, která spojovala v jeden celek kulturní sféru nevyhraněnou kulturně, historicky ani státoprávně, ale spojenou různými vazbami jazykovými, konkrétně blízkostí nářeční, tedy založenou na možné komunikační jednotě. Přetrvala vedle diferenciačních tendencí relativně dlouho, ale její dočasný a částečný úspěch ve formě srbocharvátštiny byl stejně překonán ve »druhé« fázi národního obrození právě vlivem prosazení nové národní identity a jí odpovídajících symbolických funkcí SJ. Zápas sjednocující tendence s tendencí diferenciační ale poznamenal veškeré jazykové spory v průběhu národního obrození. Symptomatické je, že nejsilnější diferenciační tendence proti ilyrismu se projevily velmi záhy ještě v průběhu národního obrození u tradičně silné a svébytné kulturní komunity slovinské. Sám tento fakt životaschopnosti slovinského jazyka by neměl být v aktuální situaci, která je pro rozvoj národa daleko příznivější (srov. zde příspěvek F. Čermáka), zapomenut.

Sjednocující tendence se výrazněji projevovala v období národního obrození dále u etnik, která se nemohla opřít o historickou státnost a o vlastní vyhraněnou a svébytnou kulturní tradici, jako např. **Slováci** nebo **Makedonci**. Sjednocení s českou kulturní tradicí bylo v rané fázi slovenského národního obrození logické a komunikačně opodstatněné, ale velmi záhy narazilo opět jednak na komunikační bariéru a jednak na změnu hierarchie symbolické funkce SJ: z prostředku odlišení proti »cizímu« kulturnímu jazyku, maďarštině, němčině či latině se velmi brzy (polovina 40. let 19. století) měl stát prostředkem identifikace s novou nadregionální komunitou, vytvořenou zcela nově: za »svůj« již nemohl být považován jazyk jiného, byť blízkce příbuzného etnika. Přesto se idea **čechoslovákismu** objevila v historii ještě několikrát v různých modifikacích, v jejichž posloupnosti lze vidět stále výraznější dominanci funkce diferenciační (jeden spisovný jazyk počátků národního obrození, společný spisovný jazyk ve dvou variantách v meziválečném období, funkčně asymetrický model společného komunikačního prostoru poválečného období, federalizace se zrovnoprávněním obou jazyků, odtržení obou komunikačních prostorů). V poměru obou jazyků se ovšem nadále

zachovává stopa původního asymetrického vztahu, kdy slovenština zůstává nadále stranou přijímající a čeština – stranou dávající. Tato asymetrie se projevuje v důsledcích tendence diferenciacní: potřeba diferenciacce je na slovenské straně vlivem symbolické funkce SJ ve vztahu k češtině výrazně silnější než naopak, což se projevuje v podstatě puristickými tendencemi právě v současném období. Analogická je situace slovinštiny ve vztahu k srbštině/chorvatštině.

Obdobně probíhal také vývoj **vztahu bulharštiny a makedonštiny**. V průběhu národního obrození plnil jazyk funkci jediného sjednocujícího prvku – národní identita se nemohla opřít ani o historickou státnost, ani o vědomí historického území (srov. Hroch 1996). Bulharem byl ten, kdo bulharsky mluvil. Bulharsky mluvil každý, kdo mluvil bulharským dialektem. Bulharským dialektem byly všechny slovanské dialekty, které se vyskytovaly ve správních útvarech Osmanské říše, založených na historických územích Makedonie, Moesie (včetně Dobrudži) a Thrákie. Sjednocující symbolická funkce SJ plnila za těchto podmínek daleko významnější úlohu než kde jinde. Zajímavé jsou údaje o koketování s možnou účastí Bulharů v hnutí ilyrském, které však neměly většího dosahu (G. S. Rakovski, srov. Válčev 1993).

Meze sjednocující funkce však narazily ve slovanském kontextu na jiný objektivní parametr komunikační situace, konkrétně na **polycentričnost kulturního vývoje**. Ten je typický pro slovanský jih vůbec (srov. např. práce N. Tolstého o spisovných jazycích u pravoslavných Slovanů, např. Tolstoj 1988), ale nejen pro něj (srov. např. konkurenci Krakova a Varšavy, Moskvy a Sankt Petěrburgu, Prahy a Brna, či Prahy a Bratislavy, Záhřebu a Bělehradu, Lublaně a Bělehradu, příp. Záhřebu, Lublaně a Mariboru, Prištiny, Cetinje apod.). V případě bulharském to byl protiklad Velkého Trnova a Plovdivu, resp. Sofie, a později Sofie a Skopje. Integrace, resp. desintegrace prostoru závisela více než na jazykovém parametru na vývoji politickém a státoprávním. Lze se zamýšlet také nad prostým faktem geograficky nevýhodného tvaru sjednocujícího se útvaru: kromě bariér daných státními hranicemi působil prostý fakt nesouměřitelnosti základních vzdáleností, tj. geografických prostorů **podlouhlého** (např. v případě bulharském) **nebo výrazně (i vertikálně) členěného a členitého** (např. v případě slovinském) **tvaru** komunikačního prostoru a **absence centrálního dialektu**. Otázka dalšího štěpení komunikačního prostoru je však vždy otázkou subjektu národního hnutí, tj. nositelů jiné symbolické sjednocující ideje. Stabilita současného slovinského postavení je z tohoto hlediska nesporná.

Z uvedených příkladů je patrné, jak je v průběhu historie sjednocující funkce profilována stále více na společenství, která jsou založena na reálných historických, státoprávních a kulturních vazbách. Vzrůstající úloha vědecké historiografie v průběhu národního obrození dokazuje i v kulturní oblasti hledání jiných identifikačních principů než jen jazykových (srov. národní interpretace odkazu cyrilometodějské mise u Bulharů, Makedonců, Slováků apod.). Jinými slovy, jazyk sám sjednocující funkci nedokáže zastat, pokud nejsou splněny další sociální

předpoklady pro sjednocení dané komunity. A naopak, pokusy o sjednocení teritoria bez ohledu na jazykovou realitu historicky neuspěly. Dějiny novodobých slovanských jazyků jsou tedy dějinami diferenciaci.

Jiným důvodem neúspěchu uvedených integračních tendencí je skutečnost, že jazykového sjednocení se mělo dosáhnout cestou buď odstranění, nivelizace jazykových rozdílů, nebo uznáním určitého SJ za »vlastní«, bez ohledu na jeho diferencii vzhledem k dialektům (taková situace je aktuální pro třetí skupinu jazyků v typologii Lubašové). Tady hrál SJ klíčovou úlohu: vývoj ukazuje, že vytvoření společného komunikačního kódu se nemohlo bez důsledků dít na úkor některé součásti, ani bez ohledu na etnické, sociální a historické vazby. Současná situace také ukazuje na neudržitelnost konceptu »reprezentativního« jazyka (v celoslovanském nebo omezeném kulturně-politickém prostoru bývalých mnohonárodních slovanských státních útvarů), která vyplývá právě ze symbolické funkce národních SJ: náznak každé inferiority je pocíťován velmi záporně.

Jazykové důsledky sjednocující funkce v minulosti jsou přesto patrné až do současnosti. Jde o přejímání z ostatních slovanských jazyků, distanční nebo kontaktní. Proměny zaměření jazykové intervence ukazují jasně na proměny hierarchie symbolických funkcí: střídání pronikání a vyhánění výpůjček, kladných a záporných postojů ke slavismům, rusismům či přejetím z jazyka vládnoucí slovanské většiny, střídání předmětu puristického čištění jazyka ukazují na aktualizaci, resp. deaktualizaci konkrétního vnějšího ohrožení. Současná fáze vývoje slovinského jazyka ukazuje po období vynucené integrace na výraznou aktualizaci diferenciacní funkce SJ, postoj zcela legitimní v dané fázi, který nepochybně bude slábnout s odstraněním dalších atributů bývalé inferiority.

3.3 Sjednocující funkce a integrace Evropy

Ve slovinské jazykovědě se významným tématem stala též integrace Slovinska do Evropské unie. Pro reflexi rozvoje slovinské jazykové situace je důležité připomenout, že sjednocující se Evropa chápe v otázce jazykové jednoty nikoli jako stírání rozdílů (integraci či nivelizaci u blízké příbuzných jazyků, případně vytlačování menšinových jazyků většinovými (přijetí jiného jazyka ve funkci SJ), nýbrž chápe existenci všech jazyků jako hodnotu, která se podílí na výsledné hodnotě celku. Každá ztráta v tomto směru znamená tedy ztrátu pro celek stejně tak, jako pro příslušnou část. Zdůraznit je třeba jiný aspekt: jiný princip členění Evropy jediný může pomoci ústrojnému sjednocení také slovinského komunikačního prostoru i napříč současným státním hranicím. Obdobně obrovské úsilí na rozvoj jazykových kompetencí v rámci EU dávají všem i »malým« evropským jazykům právo a šanci na plnohodnotný rozvoj.

Aktuálním úkolem teoretické reflexe současné jazykové situace tedy nemůže být hledání zcela izolované existence. Takový cíl byl souvztažný s fází národního hnutí za státní samostatnost. V situaci stabilní národní státnosti, kdy reálnou i symbolickou úlohu reprezentace národa sehrává stát a jeho instituce, je naopak důležité

hledání **modelu soužití s jinými jazyky** (ve smyslu substanciálním i funkčním). Tento úkol je aktuální tím spíše, že kromě plnoprávné přítomnosti v mezinárodním komunikačním prostoru objektivně vzrůstá podíl sfér komunikace, které se formují na jiném než národním principu (zahraniční vazby politické, ekonomické, kulturní, sociální, mezinárodní právo, ekonomika, technologie, věda aj).

Obtížnost současné situace spočívá v tom, že k takovému přístupu nelze v novodobé historii slovanských etnik prakticky nalézt příslušnou paralelu s pozitivním výsledkem. Obrazně řečeno, doposud každá přítomnost cizího jazyka v národním (etnickém) komunikačním prostoru vedla k většímu či menšímu ohrožení etnické/národní existence a byla zatížena zápornými sociálními konotacemi (národ – utlačovatel, národ – porobitel, národ – okupant apod.). V případě pozitivního soužití různých jazyků jde tedy ve slovanském kontextu o zkušenost zcela novou, která se však zatím nemůže oprostít od konotace s neblahou historickou zkušeností. Rozdíl mezi dnes již historickou situací jazykové kompetence v cizím jazyce (jazycích), vynucené přítomnosti cizího jazyka jako státního, a kompetencí, vytvářenou s cílem obohacení života a rozšíření veškerých možností, již dnes vede ke změně prestiže v tomto směru: dnes je prestižní umět komunikovat v různých jazycích (mimořádně v tomto aspektu se vrací stav charakteristický prakticky pro celou novodobou historii, kdy kulturní elita byla schopná komunikovat též v jazycích cizích nebo dokonce mezinárodních). Transnacionální nebo nadnárodní komunikační sféry nijak neohrožují existenci svébytného komunikačního prostoru národního, neboť ten je vázán na společenství rodilých mluvčích, garantován státní existencí a je i v případě slovinském zcela stabilní (otázka nízké natality a s ní spojené úvahy o imigraci nejsou problémem specificky slovinským a jistě budou potřebovat další teoretický výzkum). Prestižnost národního jazyka v národním státě je udržována značnými prostředky, což je sociálně konotováno kladně.

Je tedy spíše důležité, aby se předmětem jazykové kultury opět stalo to, aby prestižním bylo umět se v rámci kulturní komunikace vyjádřit správně a přiměřeně v jazyce rodném, srov. dále o poměru diferenciací funkce a širě užití národního jazyka v kulturní komunikaci. Nebezpečí úpadku kompetence v rodném jazyce však v žádném případě nehrozí národnímu jazyku zvenku (případ faktického bilingvismu bělorusko/ruského a ukrajinsko/ruského je specifický, srov. dále o prestižní a referenční funkci).

4 Diferenciační funkce standardního jazyka

Její dialektická jednota s funkcí sjednocující, charakteristická zejména pro blízké příbuzné slovanské jazyky, již byla zmíněna a celá pasáž o funkci sjednocující je vlastně také o funkci diferenciací. Druhá fáze **diferenciačního procesu** u Slovanů zatím vrcholila v 90. letech 20. století, kdy byly překonány zbytky obrozeneckých sjednocujících tendencí, opřených o historicky a sociálně nedostatečně nosné parametry. Rozpad vícenárodnostních státních útvarů na národní státy ukazuje na

to, že tyto útvary postrádaly hlubší jednotící prvky a byly umělými průsečíky různorodých politických zájmů (vnitřních i cizích) nebo neživotných historických reminiscencí. Naopak, vývoj slovanských etnik od 19. století vytvořil potřebné sociální a politické předpoklady k tomu, aby tato fáze mohla uspět (rozvoj národní identity, vlastní kultury, zesilující prvky politické autonomie). Vazba tohoto procesu na národní obrození je ve všech případech podstatná.

Fakt, že se do pozice »vládnoucího« a »utlačovaného« SJ dostávaly vzájemně slovanské jazyky ostatně způsobil krizi panslavistických idejí již v době národního obrození, ačkoli jinak bylo národní obrození reakcí na přítomnost němčiny, latiny, řečtiny, turečtiny (specifickým problémem zůstává funkce církevní slovanštiny u pravoslavných Slovanů a ruštiny, event. polštiny vzhledem k ostatním východoslovanským jazykům). Sjednocující funkce SJ ustupovala v procesu nové identifikace funkci diferenciací, přičemž jazyky, vůči nimž se nové státní jazyky nyní vymezují, jsou blízké příbuzné jazyky slovanské (v případě Československa, Jugoslávie i SSSR). Tento fakt je velmi závažný, neboť nově vyostřuje řadu problémů specifických pro etnický a jazykově blízký společenství, např. určení poměru etnické a národní identity v poměru k nové identitě státní (řešení důsledků výrazných migračních procesů v rámci jednotných státních útvarů, starý nesoulad etnických a historických hranic, reprodukcí se i v nových státních hranicích), identifikaci bývalého státního jazyka jako »svého« (důsledek silného prvku státního jazyka a tlak na vytváření státního národa v SSSR a SFRJ – problém Běloruska a části Ukrajiny, nyní možná i problém Černé Hory) nebo vytváření nové jazykové identifikace (konečný rozpad srbochorvatštiny, bosenština), novou identifikaci »svých« kulturních a politických dějin.

Teoretické vysvětlení rozporu mezi státní a jazykovou identifikací (jazykový princip identifikace je na slovanském východě v důsledku jazykové politiky sovětské epochy významně potlačen, srov. např. statistické údaje o jazykové situaci v Minsku: 97 % obyvatel uvádí jako svůj komunikační jazyk ruštinu, ale celkově 75 % udává běloruskou národnost) tkví ve změně hierarchie národní a státní identity: po vzniku samostatného státu se dominantní stala identita státní, a to u slovanského obyvatelstva někdy bez ohledu na identitu národní, v níž navíc jazyk přestal být jediným či dominantním příznakem. V případě slovinském je jako reakce na tento stav přítomná výrazná snaha o zachování jednoty jazykové a státní identifikace (požadavek jazykové kompetence jako předpoklad pro různé státoprávní úkony vzhledem k občanům, pro účast na státní a veřejné správě apod.).

Důležité je připomenout, že zesílená tendence diferenciací konce 20. století měla povahu jednostranného oddělení nového státu a že se nesetkávala obvykle s pochopením u »většího a staršího bratra«: uznání samostatnosti se ze strany vládnoucího a většinového etnika dostalo nevládnoucímu národu zpravidla teprve pod vnějším tlakem, zejména na Balkáně v 90. letech 20. století také pod tlakem tragických válečných událostí (o revolučním nebo evolučním průběhu z historického hlediska viz Hroch 1996), přičemž fungování i reflexe samostatného jazyka

mohlo být dosti vágní či dokonce ambivalentní (případ běloruský a ukrajinský) a pronikalo do vědomí lidí i do teoretické reflexe teprve pomocí soustředěné jazykové intervence (případ bosenštiny). Asymetrie vztahu mezi nově oddělenými státními národy přetrvává i v oblasti jazykové (viz výše popis česko-slovenského vztahu).

V analýze jazykových důsledků diferenciací funkce se omezíme pouze na dva problémy, aktuální pro současnou slovinskou situaci.

4.1 Diferenciační funkce a přítomnost jiného jazyka v kulturní komunikaci

Diferenciační proces národní vede k formulování jazykového programu, jehož podstatou je nahrazení cizího jazyka »svým«, tedy národním, v kulturní komunikaci⁵ v komunikačním společenství vymezeném přítomností daného jazyka v kapilární komunikaci. Primárně šlo tedy o **vytvoření kulturního jazyka** jako funkčního (a poté strukturálního) komplementu k jazyku kolokviálnímu. Raná fáze formování kulturního jazyka byla spjata s psanou komunikací, jeho uplatnění v mluvené komunikaci bylo vázáno teprve na postupné vytváření příslušných komunikativních situací (postupná standardizace sféry užívání SJ koneckonců měnila principy stanovení hranic jeho užití, srov. např. české úvahy o slábnutí vlivu příznaku veřejnosti ve prospěch oficiálnosti, různorodost chování v psané komunikaci v závislosti na médiu a adresátovi apod., Müllerová 1998, Daneš – Čmejková 1997 aj.). Ačkoli tedy ideálně by SJ měl být schopen obsluhovat celou sféru kulturní komunikace (nikoli celou národní komunikaci, srov. k vývoji představ o sférách užití SJ Starý 1995), jeho parametry přesto byly původně nastaveny právě na podmínky komunikace psané. Vzhledem k tomu, že jeho formování probíhalo v době výrazné aktualizace symbolických funkcí, je jejich vliv na stanovení parametrů SJ také výrazným stereotypem principu výběru. Je zřejmé,

⁵ Pojem kulturní komunikace vychází ze sociologické typologie komunikace, která rozlišuje tři typy komunikace: kapilární, kulturní a masovou. Jejich definice vychází z komplexního hodnocení komunikačních potřeb společnosti (primitivní, tradiční, moderní), které odrážejí jednak její strukturu a jednak úroveň jejího kulturního/civilizačního rozvoje (srov. např. KELLER 1999: 49 násl.). Pojem kapilární a kulturní komunikace koresponduje v rovině jazykové se známými pojmy funkční sféry standardního/spisovného a kolokviálního/nespisovného jazyka, které reflektují podstatné komunikační rozdíly. Jejich opozice je založena na opozici interpersonální/neinterpersonální interakce mluvčího a adresáta. V rámci neinterpersonální komunikace je potom ještě relevantní, kromě početnosti adresátů, poměr aktivní a pasivní úlohy v kulturní komunikaci mluvčího a adresáta: jsou-li mluvčí primárně také adresáty, jde o komunikaci kulturní (esoterická komunikace, účastníci komunikace zastávají obě role, aktivní i pasivní), jsou-li v pozici adresátů účastníci komunikace, kteří se zpravidla do role mluvčích v neinterpersonální komunikaci nedostávají, jde o komunikaci masovou. Dalšími parametry, na základě kterých se liší uvedené typy komunikace, jsou parametry, které charakterizují v jazykovědě konkrétní komunikativní situace: ne/rovnost účastníků komunikace, ne/oficiálnost, ne/veřejnost projevu, ne/přímota kontaktu mezi účastníky komunikace, ne/jednostrannost, ne/konsituativnost, ne/synchronnost komunikace, společensky ne/závažná tematika apod. (podrobný popis viz GLADKOVA – LIKOMANOVA 2002, kap. 1.7). Kombinace uvedených komunikačních parametrů nemusí být vždycky jednoznačná, postupně dochází ke standardizaci komunikačního chování, které sice navazuje na původní funkční vymezení sfér, ale stále výrazněji podléhá formalizaci, podporované strukturalizací jazykové roviny a kodifikací standardního útvaru a sféry jeho užití (srov. GLADKOVA 1999). Tak se také vyděluje v řečovém chování i třetí typ komunikace, masová komunikace.

že tyto podmínky vedly dříve nebo později k tomu, že takto nastavená norma, zejména stále silněji modifikovaná kodifikací, nemohla vyhovovat postupně se měnícím komunikačním funkcím. SJ tedy přestal z hlediska komunikační funkce fungovat jako optimální komunikační prostředek.

Na základě výše formulovaného cíle jazykového programu národního hnutí je přítomnost jiného jazyka v kulturní komunikaci nežádoucí. Obrozenecké úsilí směřovalo k tomu, aby národní jazyk byl schopen obsluhovat **všechny sféry kulturní komunikace**, a to na úrovni srovnatelné s kulturním prostředím, z něhož vyrůstal (tedy v poměrování se s dosud vládnoucím jazykem). To platilo v období, kdy diferenciativní proces a odtud i diferenciativní symbolická funkce SJ vedly k utváření relativně uzavřeného společenství, které stálo v pozici podřízeného a nerovnoprávného společenství a jazyka, tj. v opozici proti jazyku vládnoucímu. Národní komunikační společenství se vytvářelo na principu společného plně rozvinutého kulturního jazyka a mělo zahrnout postupně celou sociální strukturu národa.

Tato situace byla principiálně nová a vzhledem k předcházející staleté historické zkušenosti běžné jazykové diferenciaci komunikace podle typu (kapilární komunikace v etnických jazycích, kulturní komunikace v jazycích státních, mezinárodních či tradičních pro danou oblast činnosti) a podle společensky vymezené sféry kulturní činnosti (jazyk náboženství, jazyk státní správy, jazyk školství, jazyk krásné literatury, jazyk vědy atd.), také značně umělá. Je zřejmé, že z hlediska komunikačního byla tradiční situace výhodná, protože neomezovala kulturní komunikaci podle žádných jiných kritérií, než podle hlediska komunikantů a kulturní sféry (mohla jít napříč etniky, státy, sociální diferenciaci aj.), srov. např. jak dlouho se udržela němčina ve funkci jazyka vědy i osobní komunikace obrozenecké inteligence. Vedla však k situaci, kdy se příslušníci téhož národa dostávali do různých diskursivních společenství, které umožňovaly různou identifikaci. Vytvářela tak bariéry napříč etnické identifikaci a to bylo pro novou dominantní národní identifikaci překážkou: národní inteligence se musela identifikovat jako taková právě pomocí jazyka.

Základním jazykovým projevem diferenciativní funkce v jazyce se proto stal **purismus**: odpor ke všemu cizímu, co se jevilo (definováno podle aktuální situace) jako nežádoucí, protože jeho přítomnost zpochybňovala jak ideální jednotu vznikajícího společenství, tak i úroveň a možnosti vlastního SJ. Ostří purismu bylo vždy namířeno především proti prvkům jazyka, který omezoval národní jazyk v jeho fungování, mohlo se tedy zaměřovat různě. Jazykovědná reflexe rozlišuje puristické tendence umírněné, tedy v zásadě nikoli negativní, nebo krajní, tedy záporné. Toto dvojí hledisko závisí na tom, do jaké míry symbolické funkce potlačovaly hledisko komunikační. Puristické je i trvání na jediném jazyce v celé sféře kulturní komunikace. Národní SJ postupně pronikl do všech sfér kulturní komunikace v rámci národního společenství a vypracoval si bohatý variantní inventář vyjadřovacích prostředků. To je nesporným úspěchem národního obrození,

tato fáze byla nezbytná pro vyrovnání inferiority i v otázce jazykové. Teprve na tomto základě vznikly předpoklady pro následné překonání stavu relativní uzavřenosti společenství. Teprve plnohodnotná a sebevědomá společnost může připustit jazykovou diferenciaci komunikace podle potřeb účastníků komunikace a sféry kulturní činnosti či tematické oblasti.

Tento stereotyp přestává tedy být aktuální v okamžiku, kdy podmínky samostatného státu vyrovnávají předešlý handicap národa i jeho jazyka. Identifikační funkce národního SJ je nahrazována jinými institucemi: stát, státní kultura, systém vzdělání. Identita jazyková je překrývána identitou občanskou, státní. Nic již SJ nenutí ve jménu symbolické diferenciacní funkce vyplňovat mezery ve sférách fungování či inventáři prostředků. Tyto mezery jsou většinou také již zaplněny předchozím vývojem. SJ se rozvíjí a mění víceméně ústrojně v důsledku měnících se komunikačních požadavků společnosti, vzhledem ke stabilitě společenství i jeho vývoje se oslabuje nezbytnost intervenčních zásahů.

Překonání syndromu diferenciacie a separace jako symbolické hodnoty, typické ještě pro první fázi utváření národního státu, je podporována také tím, že národ se stává plnoprávným účastníkem nadnárodní komunikace. Jeho podíl na této komunikaci se stává novým symbolem národní suverenity a prestiže, přičemž ovšem používání národního SJ je omezeno právě jen situacemi s výraznou symbolickou hodnotou (typu oficiální vystoupení národní reprezentace na mezinárodním fóru).

Zvýšený podíl na jiné než národnostně (státně)/jazykově vymezené komunikaci vede však nezbytně k tomu, že přítomnost jiných jazyků v jistých sférách kulturní komunikace začíná být opodstatněná, protože je komunikačně výhodná a dokonce symbolicky kladně hodnocená. Komunikace kulturní elity mezi sebou (esoterická kulturní komunikace), stejně jako v minulosti, opět není strukturována jazykově, nýbrž podle odvětví lidské kulturní činnosti. Současná komunikační situace vede k význačnému posílení komunikace vně národního společenství a k návratu k normální situaci, kdy v určitých sférách celospolečenského (evropského, světového, obecně lidského) zájmu nelze očekávat významnější prosazení národních jazyků. Důležité je, že vzájemný poměr národního a cizího jazyka/cizích jazyků je funkčně diferencovaný, že jde o vztah komplementární, tedy že jde o heterogenní diglosii a ne o bilingvismus. V komunikaci uvnitř národních společenství je požadavek národního jazyka klíčový a jako takový musí být předmětem jazykové kultury. V komunikaci, která cíleně přesahuje rámec národní komunity, je přítomnost cizího jazyka zcela opodstatněná, a to i v případě, kdy má spoluvytvářet diskursní kontinuum uvnitř národního společenství (např. zdánlivý rozpor národní a mezinárodní vědy). Heterogenní diglotická situace je velmi stabilní, nenarušuje sféru fungování národního jazyka, protože exoterická kulturní komunikace určená jazykově vymezeným adresátům (široce pojatým nositelům národního jazyka) vždy zůstane v národním jazyce. Její úroveň však již opět není problémem vnějšího tlaku na národní jazyk, nýbrž správného nastavení požadavků a cílů jazykové kultury.

4.2 Diferenciační funkce a úplnost funkčních sfér standardního jazyka

Přítomnost cizího jazyka v kulturní komunikaci však nesmí být překážkou uplatňování národního SJ v celé funkční šíři kulturní komunikace. Také z komunikačních důvodů je důležité, aby národní SJ měl dostatečný inventář, aby mohl uspokojivě obsluhovat veškerou kulturní komunikaci uvnitř národní společnosti, je však třeba mít na zřeteli právě faktor otevřenosti národní společnosti. Schopnost národního SJ obsluhovat celou funkční šíři kulturní komunikace je stále považována za nezbytný atribut SJ, a to i z hlediska symbolických funkcí, sporné však se začíná jevit to, co ještě je a co už není kulturní komunikace.

Objektivní oslabení diferenciační funkce ve výše zmíněném smyslu má ovšem za následek, že se národní SJ dostává do výraznější funkční interakce s jinými jazyky, což s sebou nevyhnutelně nese projevy jazykové **interference**. Nastávají situace, kdy se »svůj« a »cizí« jazyk dostávají do stejného kontextu. V takových situacích se národní SJ přirozeně stává stranou přijímající, ovlivňovanou, zatímco jazyky cizí jsou zdrojem změn (srov. hrdoť nad každým slovem, které proniklo do jiných jazyků např. z češtiny). Teoretické spory vyvolávají jak výpůjčky lexikální, tak i patrný posun gramatického systému (tvoření slov, tvarotvorná paradigmata, syntaktické konstrukce apod.) a funkčního přerozdělování jazykové situace mechanickým přenášením modelů cizích. Přesto nelze vzhledem k celkové historické, sociální a kulturní situaci většiny slovanských jazyků včetně slovinštiny v tomto trendu hledat nebezpečí pro svébytnost a samostatnost jednotlivých jazyků, pokud není reálně ohrožena jejich sociální základna. (Tento problém je vyhrocen např. v ukrajinštině a běloruštině, kde se vzhledem k omezení inherentních funkcí spisovného jazyka v sovětském období, k faktickému přerušení kontinuity kodifikace v průběhu více než tří generací a zejména vzhledem k ústupu kolokviálních útvarů národního jazyka z podstatné části národního území reflektuje jako diskuse o návratu k retrospektivní normě počátku 20. století – elitní koncepcí – nebo k volbě komunikačně výhodnější normy současné mluvené kulturní komunikace – substanciální příklon ke »smíšeným«, rusifikovaným jazykovým útvarům suržik a trasjanka. Jak již bylo zmíněno, je tento příklad výjimečný také z hlediska souvislosti národní a jazykové identifikace.).

Ve schopnosti a ochotě akceptovat důsledky jazykové interference lze dosti dobře vést stejnou dělící čáru, jaká vyplývá z Lubašova sociolingvistického roztržení současných slovanských jazyků. Zcela zřetelně se rýsuje otevřenost jazyků první skupiny proti postojům puristického typu u jazyků skupiny druhé. Jde o jev zcela zákonitý. V první skupině jsou tyto změny vnímány primárně ve zcela jiném kontextu, než v jakém se rozvinul jazykový purismus. Jazyková interference, tak záporně hodnocená z pozic purismu, se stává nositelem jiných symbolických hodnot SJ, jako míra intelektualizace (v odborné terminologii například), otevřenosti kulturního paradigmatu (srovnatelná úroveň, umožňující přejímání výtěžků světové civilizace), sounáležitost se světovým pokrokovým vývojem (prestižnost účasti na mezinárodním a světovém životě) apod. Je možné konstatovat, že takto

formulované symboly, které zřetelně překračují národní rámec, dominují nad symboly spjatými s národním hnutím, které jsou ve druhé skupině na vrcholu svého působení. Interference je tedy závažným jevem zejména z hlediska jejího hodnocení ve vztahu k symbolickým funkcím. Ve skupině první se ve vší vážnosti vedou diskuse o smysluplnosti národních symbolických hodnot SJ (srov. výše citované práce i českých diskusí druhé poloviny 90. let).

Jako nezbytná daň trendu k otevřenosti národního společenství však může být interference korigována v míře odpovídající povaze a aktualizaci symbolických funkcí SJ jazykovou intervencí. Tato intervence však může být pozitivní jen do té míry, dokud nezačne opět uzavírat (diferencovat) národní komunikační prostor a ztěžovat komunikaci vně něj a dokud bude mít na zřeteli vždy primárně hledisko komunikační, nikoli hledisko symbolických funkcí.

5 Reprezentativní funkce standardního jazyka

Zbývající dvě Garvinovy symbolické funkce, **prestižní** a **referenční**, lze chápat také jako dvě stránky téže funkce, kterou bychom mohli nazvat reprezentativní. Referenční funkce vytváří rámec hodnotových kritérií řečového chování, v němž SJ vlivem symbolických funkcí zaujímá postavení prestižního útvaru národního jazyka, a to opět jak ve směru dovnitř národního společenství, tak i vně.

Reprezentativní funkce je ve slovinském případě hodnotově pocítována velmi kladně, zejména v souvislosti s mezinárodní reprezentací, narozdíl od v podstatě indiferentního vztahu v případě českém, bulharském, ruském, kde je přijímána víceméně jako samozřejmost. Ve Slovinsku je tato funkce podporována řadou kroků státní jazykové politiky, které by zřejmě v kontextu např. českém byly sociálně i politicky nepřijatelné (názornou ukázkou byl neúspěšný pokus o zavedení nového pravopisu počátkem 90. let). Také tento rys je možné v zásadě zobecnit podle místa obou jazyků v Lubašově typologii.

Jestliže však v době národního obrození hrál hodnotový postoj (jako jazyková intence a vzor řečového chování kulturní elity) rozhodující úlohu a určoval podobu a rozvoj jazykové situace, v současnosti naráží i ve slovinském případě na meze, dané objektivními faktory. Symbolické funkce se projevují ve **zcela odlišné komunikační situaci**. Současné spisovné jazyky v nově vzniklých národních státech mají zpravidla plně rozvinuté obě inherentní funkce, komunikační (zde je aktuální rozšíření do funkce plnoprávného státního jazyka) i estetickou, jejich norma je ustálena, v případě slovinštiny např. více než dvoustletým působením kodifikace a významné spisovné tradice.

Podívejme se opět trochu do minulosti. V předobrozenecké době nevyvolával cizí jazyk ve funkci jazyka kulturního problémy, dokud se týkal úzké elitní části společenství (vyšší duchovenstvo, dvůr, aristokracie, věda). V okamžiku, kdy bylo třeba řešit otázku exoterické kulturní komunikace (tj. komunikace určené »nekulturní« části společenství), stala se otázka etnického jazyka aktuální. Kázání,

zpěvníky, slabikáře, knížky lidového čtení, náboženská poezie určené »lidu« musely být v jazyce etnickém. Rozdělení na »vyšší« (elitární, esoterickou) a »nižší« (moderně řečeno masovou, exoterickou) kulturu s jazykovými důsledky probíhalo i napříč uměleckými žánry a institucionální nadstavbou (např. školství, správa, soudy aj.). Etnický jazyk tam plnil úlohu komunikačně výhodného kódu, ovšem bez jakýchkoli dalších důsledků: tomuto faktu nebyla přisuzována žádná výraznější symbolická funkce.

Tu přisoudilo tomuto vývoji zpravidla až národní obrození (srov. cílené hledání textů v etnickém jazyce a inventarizace funkčních sfér, v nichž se etnický jazyk uplatňoval a kde bylo možné navázat na tradici). To také postupně dosáhlo nahrazení cizího jazyka v celé kulturní komunikaci jazykem národním (srov. 4.1): jeho zavádění v rané fázi mělo koneckonců možná výraznější úlohu reprezentativní než komunikační (srov. o pojmech ideálnost, hra, mystifikace ve vztahu k českému národnímu obrození, Macura 1995). Dále tento proces zcela přirozeně navazoval na estetické vrcholy národní kulturní tradice i nově vznikajících hodnot, čímž posunoval laťku formujícího se jazykového standardu relativně vysoko. Vzhledem k poměrně úzké sociální základně a omezenému rozsahu kulturní komunikace to bylo docela dobře možné. Kultivovanost (z hlediska formování normy vlastně umělá konstruovanost) byla považována za kladnou estetickou, komunikační a symbolickou hodnotu SJ.

Přechod k fázi národní agitace a k třetí, masové fázi národního hnutí (srov. Hroch 1996) postavil kulturní obrozeneckou elitu před úkol tento ve jménu symbolických funkcí vysoký standard udržovat. Užívání SJ přestává být pouze cílem, stává se více prostředkem formování národní identity. Stále zřetelnější nesoulad funkcí symbolických a funkce komunikační tedy vedl ke zvýšené potřebě intervence (srov. např. prosazování modelu Dobrovského do české kulturní komunikace) nebo ke zlomu ve vývoji kulturního jazyka (srov. např. řešení otázky poměru církevní slovanštiny a etnických jazyků v kulturní komunikaci u pravoslavných Slovanů). Vzhledem k aktualizaci symbolických funkcí SJ však tento proces nemohl probíhat v rozporu s nimi. Z analýzy vývoje SJ je zřejmé, jak docházelo k různým modifikacím a změnám symbolické hodnoty SJ, které spoluurčovaly, jak vlastně má vypadat výsledný kulturní jazyk (do popředí se dostávají postupně požadavky slovanské integrace, ztotožnění jazyka a národa, zdůraznění historické tradice, vysoké kulturní úrovně národa, požadavek celonárodnosti nebo jednotnosti normy, funkce civilizační apod., viz Gladkova 2001).

Další vývoj podmínek kulturní komunikace, rozšiřování její sociální báze, sfér užívání, kvantitativní nárůst komunikace (knihtisk, periodický tisk, růst alfabetyzace, rozšíření mluvené sféry kulturní komunikace atd.) a narůstání její různorodosti spolu s postupnou deaktualizací symbolických funkcí tak, jak národní hnutí dosahovala svých cílů, vede k dalším proměnám obsahu reprezentativní funkce (viz 4.2). Postupně se také mění členění komunikačního procesu, kde se

rozdíl mezi esoterickou a exoterickou kulturou začíná projevovat jako nová diferenciací řečového chování v rámci národního jazyka. Do pozice producentů standardních textů (mluvených i psaných) se dostává daleko širší okruh nositelů SJ a umělost, konstruktivnost normy začíná být stále více na závalu. Požadavek prestižního (též řečového) chování se naopak začíná omezovat stále více na oblast, která se blíží pojetí elitní kultury, ačkoli díky tištěným a elektronickým médiím se ve veřejném prostoru stává minoritní. Významným momentem toho vývoje bylo tedy pronikání technických prostředků do kulturní komunikace (přenos zvuku, posléze i obrazu, vznik internetu).

Vedle historicky ustálených typů komunikace, kapilární (reprezentované ve struktuře nářečně diferencovaných jazyků nářečnými útvary na různém stupni integrace) a kulturní (tradiční sféra užití spisovného jazyka) se stále více komunikačně prosazuje **masová komunikace**. Ta historicky náležela do kulturní komunikace, a tedy do sféry užití spisovného jazyka, aktuálně v ní však dochází k podstatnému posunu komunikačních parametrů ve směru kapilární komunikace (poměr psané/mluvené formy, monologické/dialogické výstavby, různého/stejného společenského postavení účastníků komunikace, ztráta oficiálnosti, vytváření iluze nepřipravenosti, neformálnosti, dvoustrannosti komunikace aj.). Reálně nyní řeší jazykověda důsledky rozpadu kulturní komunikace na dva dosti protikladné typy, které zaplňují veřejnou komunikaci (kdo je určujícím kruhem nositelů SJ, je masová komunikace ještě kulturní ve smyslu sféry užívání SJ? atd.). V důsledku toho se ztrácí přesné a zřetelné rozlišení SJ a ostatních útvarů národního jazyka jak ve smyslu funkčním, tak i substanciálním: kodifikace musí kromě otázky ano/ne (přijatelné/nepřijatelné) určovat také, kdy a proč je daný prostředek komunikačně přijatelný/vhodný či ne. Komunikační účelnost jako klíčový parametr vede k podstatnějšímu prosazování stylového hodnocení komunikátů na osách mluvenost/psanost, nenucenost/formalizovanost, standardnost/substandardnost na úkor tradiční klasické opozice spisovnost/nepisovnost.

Důsledkem toho se významně mění též kulturní paradigma společnosti, od elitního (resp. demokratického) k masovému, dochází k **posunům referenční funkce** spisovného jazyka, chápaného v kontextu široké kulturní komunikace stále více **jako nadstandard**, než jako standard (srov. názory o poklesu kulturní úrovně společnosti, časté zejména u příslušníků kulturní elity). Nesoulad ideálního a reálného vymezení sféry užití SJ musí být řešen na základě definování vztahu masové komunikace k standardizaci normy, zejména s ohledem na kvantitativní nepoměr elitní a masové kultury ve veřejné komunikaci. Při těchto úvahách není od věci pokusit se nejprve o sociokulturní zhodnocení jazykové situace období národního obrození (cesty, obtíže a důsledky překonání rozporu »lidové« a »vysoké« kultury), které v teoretické reflexi začíná výrazně chybět právě jako poučení dějin pro řešení aktuální situace. Toto historické poučení je o to důležitější, že v rychlém pohybu se nacházejí všechny ostatní parametry SJ (substance, nositelé, sféra užívání). Jiným problémem je budování společenské identity stále

výrazněji na aktuálních parametrech, které nejsou vystavěny na principu národním, a odsouvání historických hodnot národa na okraj zájmu (zploštění reflexe pojmu národ do synchronní roviny, ztráta, případně selektivnost historické paměti národa), patrný zejména v první skupině Lubašovy typologie.

6 Závěr

Postavení slovinského SJ v současné jazykové situaci je typickým případem **situace přechodné** i z hlediska symbolických funkcí. Situace nové národní státnosti vedlo k výrazné aktualizaci symbolických funkcí, ve slovinské společnosti tradičně silné již od dob národního obrození. Dominantní postavení symbolických funkcí SJ se však rychle a stále výrazněji dostává do rozporu s prudce se měnícími požadavky komunikačními. Symbolické funkce ve společnosti také stále více přecházejí na stát a jeho instituce, jazyk už není jejich výhradním nositelem a jeho úloha SJ jako národního symbolu se objektivně rychle deaktualizuje. Mění se také sociální postavení kulturní elity, tedy okruhu aktivního vzhledem k formování normy SJ.

Současná jazykovědná reflexe odráží **konflikt dvou přístupů**, které si kladou v jazykové kultuře zcela odlišné cíle. Jeden typ postojů vychází z kulturní tradice a zdůrazňuje SJ jako symbolickou hodnotu v pojetí téměř obrozeneckém, v němž je postavení symbolických funkcí vzhledem ke komunikačním výrazně dominantní. Výsledkem jsou intervenční zásahy v podstatě puristické povahy. Jak je patrné, je to postoj společensky i historicky v dané situaci opodstatněný, diskutovat lze o jeho perspektivnosti a reálné opoře v referenční úloze SJ v aktuální jazykové praxi, jakož i o jeho účinnosti .

Protikladná stanoviska vycházejí z názoru, že důležitější jak pro SJ, tak pro nově etablovaný národní stát je to, jak dokáže SJ plnit své funkce komunikační. Komunikační parametry, které se stávají novým východiskem pro definování také symbolických hodnot SJ, se vyvíjejí právě vlivem změněných společenských podmínek tempem, které předpokládá (dle tradičních stereotypů) výrazný podíl jazykové intervence. Tato intervence má však respektovat nové podmínky a vycházet primárně právě z komunikačních potřeb národní společnosti, které v současné situaci nelze definovat na úzce národním principu.

Reflexe společnosti ale ukazuje snižující se vůli po respektování jazykových norem, které komplikují komunikaci. Poměrují jeho fungování primárně s jinými útvary národního jazyka (zejm. s nadnářečními útvary) a s jinými jazyky, SJ přestává být dominantní hodnotou národní identity apriori, nýbrž jen jako plně vyhovující prostředek kulturní komunikace samostatného státního národa. Zdroje, argumenty i důsledky obou přístupů v tomto společenském kontextu musí být objektivizovány jako základ pro určení principů jazykové kultury do budoucna. Důležitým aspektem je přesné definování úlohy kodifikátorů a zejména ohled na to, že úloha kulturní elity se výrazně změnila jak ve vztahu se společností (ztráta prestiže a jiné principy formování společenské elity), tak i k jazyku (její

normotvorná úloha). S tím je spjata otázka efektivity nástrojů prosazování kodifikace. Analýza konkrétních důsledků symbolických funkcí pro dynamiku jazykové situace a rozvoje SJ může být jedním z východisek tohoto procesu. Symbolické a komunikační funkce spisovného jazyka musí být specifikovány a konkretizovány, aby bylo možné řešit otázku principu a cílů intervenčních zásahů do normy, konkrétně adekvátnost selekce založené na tradičních symbolických funkcích nebo na aktuálních komunikačních funkcích (vnějškově viz terminologický spor spisovný/standardní jazyk).

Literatura

- V. BARNET, 1976: Jazykovaja norma v social'noj kommunikacii. *Problemy normy v slavjanskich literaturnych jazykach v sinchronnom i diachronnom aspektach*. Moskva. 58–64.
- J. BARTOŠEK, 1999: *Perspektivy češtiny*. *Tvar* 5. 1, 4.
- R. BRABCOVÁ – F. ŠTÍCHA (red.), 1988: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha.
- V. ČERNÝ, 1995: *Vývoj a zločiny panslavismu*. Praha.
- F. DANEŠ, 1997: Situace a celkový stav dnešní češtiny. *Čeština na konci tisíciletí*. Red. F. Daneš – S. Čmejrková. Praha. 12–24.
- – 1999–2000: *Jazyk a text. Výbor z lingvistického díle Františka Daneše I, 1.2, II*. Praha.
- F. DANEŠ – S. ČMEJRKOVÁ (red.), 1997: *Čeština na konci tisíciletí*. Praha.
- A. D. DULIČENKO, 1981: *Slavjanskije literaturnyje mikrojazyki (Voprosy formirovanija a razvitija)*. Tallin.
- P. L. GARVIN, 1959: The standard language problem: concepts and methods. *Anthropological Linguistics* 1. 28–31.
- H. GLADKOVA, 1999: Status slavjanskich standartnych jazykov v sovremennoj jazykovej situacii. *Anzeiger für Slavische Philologie* 27. Graz. 69–86.
- – 2001: Simvoličeskije funkcii standartnogo jazyka i poiski »zolotogo veka«. *Češsko-bolgarskije palalleli epochi nacional'nogo vozroždenija*. *Slavia* 70/3–4. 335–351.
- H. GLADKOVA – I. LIKOMANOVA, 2002: *Jazykovaja situacija. Istoki i perspektivy*. Praha.
- R. GYLLIN, 1991: *The Genesis of the Modern Bulgarian Literary Language*. Uppsala.
- E. HAJIČOVÁ, 1999: *K článku o prespektivách češtiny*. *Tvar* 8. 4.
- B. HAVRÁNEK, 1932: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha. 32–84.
- M. HROCH, 1996: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí 19. století v komparativní perspektivě*. Praha.
- J. JANČÁKOVÁ (red.), 1995: *Spisovná čeština a jazyková kultura. Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993*. Uspořádali J. Jančáková – M. Komárek – O. Uličný. Praha.
- J. KELLER, ²1999: *Úvod do sociologie*. Praha.
- R. LENČEK, 1996: Sociolingvistične determinante razvoja slovanskih knjižnih jezikov. *Izbrane razprave in eseji*. Ljubljana. 28–39.

- W. LUBAŚ, 2000: Rzeczy ważne w opisie sytuacji współczesnych języków słowiańskich (Zarys planowanego opisu). *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* I. Red. S. Gajda. Opole. 69–80.
- V. MACURA, 1995: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Praha.
- V. MATHESIUŠ, 1932: O požadavku stability ve spisovném jazyce. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Red. B. Havránek – M. Weingart. Praha. 14–31.
- O. MÜLLEROVÁ – J. HOFFMANOVÁ, 1994: *Kapitoly o dialogu*. Praha.
- – 1998: Čeština spisovná, hovorová, obecná... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). *SaS* 58. 42–54.
- P. SGALL, 1999: Čekající možnosti a číhající propasti. *SaS* 60. 161–175.
- P. SGALL – J. HRONEK, 1992: *Čeština bez příkras*. Praha.
- Z. STARÝ, 1995: *Ve jménu funkce a intervence*. Praha.
- R. ŠRÁMEK (red.), 1996: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno.
- E. TOKARZ, 1992: Kryzys świadomości czy języka? (Na materiale słoweńskim). *Slavica*. Red. B. Czapik – E. Tokarz. Katowice. 97–103.
- I. N. TOLSTOJ, 1988: *Istorija i struktura slavjanskich literaturnych jazykov*. Moskva.
- TRAVAUX, 1929: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* I. 5–29. Cit. Podle J. Vachek (red.), 1970: *U základů pražské jazykovědné školy. Prameny české a slovenské lingvistiky*. Praha. 35–67.
- O. ULIČNÝ, 1998: Otázky kodifikace normy spisovných slovanských jazyků v postkomunistickém období. *Česká slavistika 1998*. České přednášky pro XII. mezinárodní sjezd slavistů Krakov 1998. Praha. 155–160.
- B. VÁLČEV, 1993: *Rakovski, knjižovnikāt i filologāt*. Sofía.
- A. VIDOVIČ MUHA, 1995: Dva tipološka zgleđa normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – leksyka – odmiany*. Red. S. Gajda. Opole. 153–165.
- – 1998: Dynamika normativnych kritérií v slovanských jazykoch (na základe slovinských skúseností). *Jazykovedný časopis* 49/1–2. 35–56.
- A. WILKOŃ, 2000: *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Wydanie drugie poprawione i uzupełnione. Katowice.

VZPON IN KRIZA SIMBOLNIH FUNKCIJ SLOVANSKIH STANDARDNIH JEZIKOV

POVZETEK

Sodobno slovensko jezikovno situacijo, podobno kot pri drugih slovanskih narodih, ki so samostojno državnost dosegli šele v zadnjem desetletju 20. stoletja, zaznamuje izrazita *aktualizacija simbolnih funkcij knjižnega jezika*. Po tem merilu je, v nasprotju z npr. češko, srbsko, rusko idr. situacijo, *analogna situaciji v začetku narodnega preporoda*, s katero se da primerjati njihove konkretne pojavne oblike. Takšna primerjava omogoča komparativni in diahroni vpogled v reševanje osnovnih teoretičnih izhodišč sodobne slovenske jezikovne kulture. Posledice simbolnih funkcij namreč izrazito vplivajo tako na normo standardnega jezika (selektivnost norme, motivacija in princip izbora, funkcijska sfera) kot na njegovo kodifikacijo (njeno formalizacijo, institucionalizacijo).

Središče družbenega zanimanja je *identifikacijska funkcija* v obeh pojavnih oblikah – *združevalni* (v slovenskem okolju, tako kot v drugih narečno zelo diferenciranih jezikih, je to funkcija, ki ni zastopana tudi komunikacijsko, v nasprotju npr. s češčino, v kateri začneja funkcijo celonarodnega sporazumevalnega sredstva vse bolj izrazito opravljati splošna pogovorna češčina) in *razločevalni* (v razmerju do srbsčine/srbohrvaščine, podobno kot v primeru hrvaščine ali makedonščine). Značilnosti združevalne funkcije so analizirane ob razmerju standardnega jezika do narečij (dvojno vrednotenje: kot pomembna kulturna vrednota/kot socialno in ozemeljsko omejene zvrsti), do drugih jezikov (ideja skupnega jezika ter zgodovinska in družbena pogojenost njenega (ne)uspeha) in do integracije Evrope (model sožitja z drugimi jeziki). Razločevalna funkcija je analizirana ob razmerju standardnega jezika do prisotnosti drugega jezika v kulturni komunikaciji (vključno s teoretičnim pogledom na substancialni in funkcijski purizem) in do celovitosti njegovih funkcijskih sfer (vključno s problematiko jezikovne interference).

Reprezentativna funkcija je v svojih dveh aspektih, *prestižni* in *referenčni* funkciji, vrednotenjsko občutena zelo pozitivno (v nasprotju s pravzaprav indiferentnim razmerjem v češkem, bolgarskem, ruskem primeru); podpira jo vrsta korakov državne jezikovne politike (prim. sprejetje jezikovnega zakona na Slovaškem, Poljskem, identifikacijo nacionalne in državne identitete v Sloveniji). Toda če je v času narodnega preporoda subjektivni dejavnik (kot jezikovna intenca in govorno obnašanje kulturne elite) igral odločilno vlogo in na odločilen način določal podobo in razvoj jezikovne situacije, mu danes na poti stojijo ovire, dane z objektivnimi dejavniki.

Simbolne funkcije se pojavljajo v *povsem drugačni komunikacijski situaciji*. Sodobni slovenski knjižni jezik ima v *celoti razviti obe inherentni funkciji*, komunikacijsko (na tem področju je aktualno razširjenje s funkcijo polnopravnega državnega jezika) in poetično, njegova *norma se je ustalila* skozi dvestoletno delovanje kodifikacije in pomembne tradicije v knjižnem jeziku. Poleg zgodovinsko ustaljenih tipov komunikacije, kapilarne (v strukturi slovenskega jezika jo predstavljajo narečne zvrsti) in kulturne (tradicionalno področje rabe knjižnega jezika), se vse bolj uveljavlja tudi *množična komunikacija*, ki je zgodovinsko sicer sodila v sfero rabe knjižnega jezika, vendar pa danes v njej prihaja do bistvenega premika komunikacijskih meril v smeri h kapilarni komunikaciji (razmerje med pisno/govorjeno obliko, monološko/dialoško zgradbo, različnim/enakim družbenim položajem udeležencev v komunikaciji; izguba uradnosti, ustvarjanje iluzije nepripravljenosti, neformalnosti, dvostranska komunikacija idr.).

Kot posledica tega se bistveno spreminja tudi *kulturna paradigma družbe*, od elitističnega (oz. demokratičnega) k množičnemu, prihaja do *premikov referenčne funkcije* knjižnega jezika. Obstoje nacionalne države ustvarja *nove institucije, ki prevzemajo družbene simbolne funkcije*. Reprezentativna funkcija se srečuje z *naraščajočo integracijo kulturne komunikacije* v širši (mednarodni) komunikacijski prostor (znanost, mednarodne politične, ekonomske, kulturne in socialne povezave, mednarodno pravo ipd.).

Ta dejstva morajo tvoriti temeljni okvir razmišljanj o teoretičnih izhodiščih jezikovne politike. Simbolne in komunikacijske funkcije knjižnega jezika morajo biti natančno določene in konkretizirane, da bi bilo mogoče rešiti vprašanje *principa intervencijskih posegov* v normo, konkretno ustreznost izbora, utemeljenega na tradicionalnih simbolnih ali aktualnih komunikacijskih funkcijah (na izrazni ravni prim. terminološki spor knjižni/standardni jezik).

Položaj slovenskega knjižnega jezika v sodobni jezikovni situaciji je tipičen primer *prehodne situacije* tudi s stališča simbolnih funkcij. Situacija nove nacionalne državnosti je pripeljala do izrazite aktualizacije simbolnih funkcij, v slovenski družbi tradicionalno močnih že od časov narodnega preporoda. Dominantni položaj simbolnih funkcij knjižnega jezika pa vse hitreje in vse izraziteje prihaja v nasprotje z naglo spreminjajočimi se komunikacijskimi zahtevami. Simbolne funkcije v družbi tudi vse bolj prehajajo na državo in njene institucije, jezik ni več njihov edini nosilec in vloga knjižnega jezika kot nacionalnega simbola se objektivno hitro deaktualizira.

THE RISE AND CRISIS OF THE SYMBOLIC FUNCTIONS OF THE SLAVONIC STANDARD LANGUAGES

SUMMARY

The current Slovene linguistic situation, like that of other Slavonic nations who founded sovereign states in the 1990s, is marked by a pronounced *topicalisation of symbolic functions of the standard language*. Unlike the Czech, Serbian and Russian situations, the Slovene linguistic situation is *analogous to the situation which occurred at the beginning of the national revival*. A comparison of concrete phenomena surfacing in such a linguistic situation allows for a comparative and diachronic insight into ways of solving the basic theoretical starting points of the Slovene linguistic culture. The consequences of symbolic functions profoundly influence both the norm of the standard language, i.e. its norm selectivity, selection motivation and principle, as well as its functional sphere, and its codification, i.e. its formalisation and institutionalisation.

The centre of society's attention is the *identification function* in both its possible forms: the *unifying* one which, in the Slovene environment, similarly to other languages with highly differentiated dialects, cannot be defined as a communicational function, typical of the Czech situation in which the function of the national communicative means is more and more often performed by standard spoken Czech, and the *differentiating* one, which differentiates a language in relation to, Serbian or Serbo-Croatian for example, as may be observed in the case of the Croatian and Macedonian languages. The characteristics of the unifying function are analysed through the relation of the standard language to dialects, where dialects are perceived either as a significant cultural value or as socially and geographically restricted language variants, to other languages, observed in the idea of a common language and the historical and social conditions leading to its (non)success, as well as to European integration, seen as a model of harmonious co-existence with other languages. The differentiating function, on the other hand, is analysed through the relation of the standard language to the presence of another language in cultural communication, including the theoretical stance on substantial and functional purism, and to the integrity of its functional spheres, including the problem of linguistic interference.

The representative function in both its aspects, i.e. the *prestigious* and *referential* function, is valued, unlike the rather indifferent approach in the Czech, Bulgarian and Russian cases, as a most positive function, supported by a series of steps adopted in the state language policy (cf. the language law in Slovakia and Poland, the identification of the national and state identity in Slovenia). If during the national revival, the subjective factor as the linguistic intention and the speech behaviour of the cultural elite played the decisive role and significantly determined the form and development of the linguistic situation, this factor is currently hindered by obstacles deriving from objective factors.

Symbolic functions emerge in a *completely different communicative situation*. The modern Slovene standard language has *entirely developed both the inherent functions*, the communicative – with the topical extension to the function of a fully fledged state language – and the poetic functions. The *Slovene language norm has fully stabilised* through the two-hundred-year process of codification and the fully operational tradition in the standard language. Besides the historically established types of communication, i.e. the capillary – represented by dialects in the Slovene language structure – and the cultural one – encompassing the traditional field of standard language use, *mass communication*, traditionally pertaining to the standard language sphere, has been establishing itself with a significant shift of the communication criteria towards capillary communication, expressed in the relationship between the written and spoken forms, the monologue and dialogue structures, different or identical social positions of participants in communication, loss of formality, the creation of the illusion of impromptu production, informality, bilateral communication, etc.

Consequently, the *cultural paradigm of society* has been changing from the elitist and/or democratic to the mass concept, thus resulting in *shifts of the referential function* of the standard

language. The national state creates *new institutions taking over societal symbolic functions*. The representative function has been encountering *the increasing integration of cultural communication* in a larger (international) communicative space, e.g. science, international political, economic, cultural and social connections and international law.

The above-mentioned facts need to function as the basic framework for the consideration of theoretical starting points in the field of language policy. The symbolic and communicative functions of the standard language should be precisely defined and made concrete so as to solve the question regarding the *principle of intervention* in the norm and selection suitability based on the traditional symbolic or current communicative functions (on the formal level, cf. the terminology dispute regarding the standard language).

The position of the Slovene standard language in the current linguistic situation is typical of *transition situations* also from the point of view of symbolic functions. The newly established national state has led to a pronounced topicalisation of symbolic functions which have had a significant role since the time of national revival. The dominant position of the symbolic functions of the standard language is running very quickly against the swift changes in communicative demands. The symbolic functions are being passed on to the state and its institutions. Language is no longer their only herald. Thus, the role of the standard language as a national symbol has been rapidly diminishing.